

Hierarchia i poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych dotkniętych bezrobociem

Wprowadzenie¹

Różnorodność potrzeb ludzkich wymaga podejmowania prób ujęcia ich w uporządkowany system tak, aby kombinacje potrzeb wyjaśniały wszystkie ludzkie działania.

O hierarchizacji potrzeb ludzkich w dużym stopniu decyduje rozporządzalny dochód. Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi dysponują stosunkowo niskim dochodem *per capita*, co w konsekwencji rzutuje na strukturę wydatków konsumpcyjnych oraz na poziom zaspokojenia potrzeb. Należy również nadmienić, że w gospodarstwach tych niskie dochody umożliwiają zaspokojenie jedynie potrzeb egzystencjalnych. Gospodarstwa te na ogół nie posiadają funduszu swobodnej decyzji, który umożliwia zaspokojenie potrzeb dalszych (czyli potrzeb w zakresie kultury, turystyki i wypoczynku, transportu i łączności), a nawet jeśli posiadają taki fundusz, to jest on bardzo skromny [Zalega, 2007a]. Dlatego też w gospodarstwach domowych dotkniętych bezrobociem nieco inaczej niż w pracowniczych gospodarstwach domowych prezentuje się układ hierarchii potrzeb, czyli ważności ich odczuwania przez człowieka. Brak jest jednak badań analizujących relacje, jakie zachodzą między potrzebami w gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi. Artykuł ten ma na celu wypełnienie luki w tym zakresie.

W pracy badaniami objęto potrzeby dotyczące pewnych kompleksów potrzeb wyodrębnionych na podstawie rodzaju wartości użytkowanych produktów związanych z ich zaspokojeniem. Są to potrzeby w zakresie: wyżywienia, wyposażenia w odzież i obuwie, wyposażenia mieszkania, warunków mieszkaniowych, wypoczynku urlopowego i potrzeb kulturalnych.

Podstawą analizy są badania ankietowe przeprowadzone wśród gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi na terenie Mazowsza.

Struktura artykułu jest następująca. Tekst rozpoczyna krótka metodologia i założenia badania. W dalszej części artykułu przeanalizowana jest hierarchia

---

* Autor jest pracownikiem Katedry Gospodarki Narodowej Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego. Artykuł wpłynął do redakcji w grudniu 2008 r.

¹ Autor dziękuje dr. Tadeuszowi Smudze z redakcji „Gospodarki Narodowej” oraz dwóm anonimowym recenzentom za niezwykle trafne i cenne uwagi dotyczące pierwotnej wersji prezentowanego artykułu.

potrzeb według stopnia ich zaspokojenia oraz poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych dotkniętych bezrobociem. Podsumowanie rozważań i ważniejsze wnioski kończą niniejszy artykuł.

Metodologia i założenia badania

Pewną propozycją służącą w swoim założeniu identyfikacji potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych dotkniętych bezrobociem i ich hierarchizacji, stanowiło badanie bezpośrednie przeprowadzone przez autora. Badanie to zostało poprzedzone głębokimi studiami literatury w zakresie istoty samych zachowań konsumentów na rynku, ekonomiki konsumpcji, jak i metodyki badań rynkowych.

W celu zebrania pełnych i aktualnych informacji na temat hierarchii i stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi, w badaniu bezpośrednim zastosowano metodę wywiadu kwestionariuszowego. Metoda ta okazała się pomocna zarówno w opisie występujących zjawisk, jak i sprawdzeniu występowania określonych relacji między nimi a świadomością badanych. Dzięki jej zastosowaniu uzyskano wiele cennych informacji na temat różnych aspektów zachowań konsumentów na rynku, a zwłaszcza na temat motywów ich postępowania, opinii i postaw. Udało się w ten sposób, m.in. skorelować zmiany w wydatkach konsumpcyjnych z hierarchizacją potrzeb.

Przyjętymi w badaniu cechami oprócz demograficzno-społecznych, takich jak: płeć, wiek, wykształcenie czy czas pozostawania bez pracy było również miejsce zamieszkania.

Materiały empiryczne zawarte w artykule pochodzą z badań przeprowadzonych w formie kwestionariusza ankietowego² w okresie od czerwca do sierpnia 2006 r. na zbiorowości 1048 mazowieckich gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi. Do porównań służą wyniki analogicznych badań przeprowadzonych wśród 1107 bezrobotnych gospodarstw domowych Mazowsza w 2000 r.

Zastosowanie metody wywiadu standaryzowanego (kwestionariuszowego) było praktycznie jedynym możliwym sposobem zebrania odpowiednich informacji. Dotyczy to zwłaszcza elementów o charakterze subiektywnym (m.in. ocena warunków materialnych i zmian w dochodach powstałych w wyniku utraty pracy, zmian i ograniczeń w konsumpcji, poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych, oceny warunków mieszkaniowych czy wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku itp.), niemożliwych do określenia w inny sposób.

W badaniach uczestniczyło 53,9% kobiet i 46,1% mężczyzn w 2000 r., zaś w 2006 r. – 54,7% kobiet i 45,3% mężczyzn. W próbie respondentów, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby zamieszkujące główne miasta Mazowsza, a mianowicie: Warszawy, Żyrardowa, Płocka, Radomia i Ostrołęki (tablica 1).

² Badania przeprowadzono na terenie pięciu Powiatowych Urzędów Pracy w: Warszawie, Żyrardowie, Płocku, Radomiu i Ostrołęce i odbyło się z udziałem ankietera.

Tablica 1

Struktura respondentów i ich rodzin

Cechy ankietowanych	2000 r.		2006 r.	
	Liczba respondentów	%	Liczba respondentów	%
Ogółem	1107	100,0	1048	100,0
pleć:				
kobiety	597	53,9	573	54,7
mężczyźni	510	46,1	475	45,3
Wiek:				
do 25 lat	146	13,2	145	13,8
26 – 35 lat	437	39,4	412	39,3
36 – 50 lat	407	36,8	389	37,1
51 i więcej	117	10,6	102	9,8
Wykształcenie:				
podstawowe	290	26,3	292	27,9
zasadnicze zawodowe	173	15,6	148	14,1
średnie zawodowe	162	14,6	145	13,8
średnie ogólnokształcące	195	17,6	193	18,4
policealne	186	16,8	173	16,5
wyższe	101	9,1	97	9,3
Pozycja w rodzinie:				
głowa rodziny	616	55,7	588	56,1
członek rodziny	491	44,3	460	43,9
Dochód na 1 osobę:				
do 200,00 PLN	150	13,6	83	7,9
201,00 – 400,00 PLN	297	26,8	274	26,1
401,00 – 600,00 PLN	265	23,9	305	29,1
601,00 – 800,00 PLN	300	27,1	205	19,6
801,00 – 1000,00 PLN	60	5,4	95	9,1
powyżej 1000,00 PLN	32	2,9	83	7,9
brak dochodu	3	0,3	3	0,3
Wielkość gospodarstwa domowego:				
1 osobowe	125	11,3	129	12,3
2 osobowe	274	24,8	262	25,0
3 osobowe	369	33,3	336	32,1
4 osobowe	269	24,3	251	23,9
5 osobowe i więcej	70	6,3	70	6,7
Liczba dzieci w rodzinie:				
brak dzieci	422	38,1	411	39,2
1 dziecko	322	29,1	321	30,6
2 dzieci	261	23,6	228	21,8
3 dzieci i więcej	102	9,2	88	8,4
Okres pozostawania bez pracy:				
1 – 3 miesiący	77	7,1	87	8,3
4 – 6 miesiący	264	23,8	266	25,4
7 – 9 miesiący	269	24,3	288	27,5
10 – 12 miesiący	245	22,1	229	21,9
13 i więcej miesiący	252	22,7	178	16,9

cd. tablicy 1

Cechy ankietowanych	2000 r.		2006 r.	
	Liczba respondentów	%	Liczba respondentów	%
Liczba osób pracujących:				
0	219	19,8	177	16,9
1	645	58,3	628	59,9
2	243	21,9	243	23,2
Osoby pobierające zasiłek	568	51,3	509	48,6
Osoby nie pobierające zasiłku	539	48,7	539	51,4
Liczba osób bezrobotnych:				
tylko respondent	700	63,2	695	66,3
więcej członków rodziny	407	36,8	353	33,7
Miejsce zamieszkania:				
Warszawa	203	18,4	246	23,4
Żyrardów	198	17,9	201	19,2
Płock	326	29,4	244	23,3
Radom	217	19,6	204	19,5
Ostrołęka	163	14,7	153	14,6

Źródło: badania własne

Najliczniejszą grupą respondentów w pięciu ankietowanych miastach stanowiły osoby w wieku 26–35 lat, drugą co do wielkości kategorię reprezentowały osoby w wieku 36–50 lat, najmniejszą zaś osoby najstarsze, tj. mające 51 lat i więcej.

W badanej próbie największą grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym oraz średnim ogólnokształcącym, podczas gdy najmniej liczne były reprezentowane osoby z wykształceniem średnim zawodowym oraz z wykształceniem wyższym.

Warto także zwrócić uwagę, że prawie 3/5 badanych określiło siebie jako „głowę rodziny”. Ponadto bardzo duża grupa gospodarstw utrzymywała się z zarobków tylko jednego członka rodziny, zaś blisko 20% z nich nie miała w swym składzie osób zarabkujących. Sytuacja taka musi w zdecydowanie negatywny sposób wpływać na poziom życia osiągany przez te gospodarstwa domowe.

Ponad 1/3 badanych stanowiły osoby będące reprezentantami trzyosobowych gospodarstw domowych, nieco mniejszą grupę badanych stanowiły dwuosobowe i czterosobowe gospodarstwa domowe. Natomiast 11,3% w 2000 r. i 12,3% w 2006 r. było przedstawicielami jednoosobowych gospodarstw domowych, zaś jedynie ponad 6% stanowiły gospodarstwa domowe liczące 5 osób i więcej.

Wśród badanych prawie 2/5 ankietowanych nie miało na utrzymaniu dzieci, natomiast co trzeci respondent miał jedno dziecko, co czwarty – dwoje dzieci. Gospodarstwa domowe wielodzietne stanowiły zaledwie 6,3% w 2000 r. i 6,7% w 2006 r.

W badaniach przyjęto jako wskaźnik wielkość dochodu gospodarstwa domowego *per capita* i wielkość uzyskiwanego dochodu. Wielkość dochodu na 1 osobę

w gospodarstwie domowym podzielono na sześć kategorii: do 200,00 PLN, od 201,00 do 400,00 PLN, od 401,00 do 600,00 PLN, od 601,00 do 800,00 PLN, od 801,00 – 1000,00 PLN i powyżej 1000,00 PLN.

W 2000 r. największą grupę wśród respondentów stanowiły osoby, których miesięczny dochód na 1 osobę mieścił się w przedziale 601,00-800,00 PLN (27,1%), zaś najmniej liczną – osoby, które uzyskiwały dochody w wysokości powyżej 1000,00 PLN (2,9%). Z kolei w 2006 r. największą grupę stanowiły gospodarstwa domowe w przedziale dochodowym 401,00-600,00 PLN (29,1%), a najmniejszą grupę reprezentowały osoby osiągające dochód do 200,00 PLN, a także osoby których miesięczny dochód przekraczał 1000,00 PLN (7,9%).

Hierarchia potrzeb według stopnia ich zaspokojenia

W celu ustalenia hierarchii potrzeb konsumpcyjnych według stopnia ich ważności, zadano ankietowanym bezrobotnym pytanie, polegające na zaznaczeniu spośród sześciu grup potrzeb tylko dwóch, które uważają za najważniejsze w swoim gospodarstwie domowym. Tak zadane pytanie spowodowało koncentrację wskazań na określonej grupie potrzeb, uznanych przez ankietowanych za najważniejsze do zaspokojenia w chwili bieżącej.

Tablica 2

Hierarchia potrzeb konsumpcyjnych według stopnia ich ważności

Grupa potrzeb	2000		2006	
	liczba wskazań	% wskazań 1107 = 100,0	liczba wskazań	% wskazań 1048 = 100,0
Żywność	820	74,1	758	72,3
Warunki mieszkaniowe	378	34,3	336	32,1
Odzież i obuwie	355	32,1	310	29,6
Wypożyczenie mieszkania w dobra trwałego użytku	302	27,3	300	28,6
Wypoczynek urlopowy	169	15,3	170	16,2
Potrzeby kulturalne	79	7,1	99	9,4
Liczba odpowiedzi	2103	x	1973	x

Źródło: badania własne

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że w analizowanym okresie 56,9% ogółu wskazań w 2000 r. i 55,4% w 2006 r. przypadł na żywność i warunki mieszkaniowe. Na pozostałe cztery grupy potrzeb przypada łączny udział 43,1% ogółu wskazań w 2000 r. i 44,6% w 2006 r. (tablica 2).

Na żywność jako najważniejszą potrzebę wskazało ponad 70% ankietowanych bezrobotnych. Wskazanie przez ankietowanych żywności jako fundamentalnej potrzeby w hierarchii wszystkich potrzeb konsumpcyjnych jest naturalne, gdyż jest to podstawowa potrzeba, która wpływa jednocześnie na organizm człowieka, na jego ogólną sprawność, jak i energię życiową i długość życia.

W porównaniu z żywnością, pozostałe grupy potrzeb uzyskały znacznie mniej wskazań. Warunki mieszkaniowe jako najważniejszą grupę potrzeb wymieniło 34,3% w 2000 r. i 32,1% ankietowanych. Potrzeby te nie tylko zapewniają zaspokojenie biologicznej potrzeby ochrony przed środowiskiem zewnętrznym, ale również warunkują zaspokojenie potrzeb psychicznych i społecznych wyższego rzędu [Gajewski, 1987]. Nieco mniej wskazań, bo 32,1% w 2000 r. i 29,6% w 2006 r. otrzymały potrzeby w zakresie odzieży i obuwia oraz potrzeby związane wyposażeniem mieszkania w dobra trwałego użytku (27,3% wskazań w 2000 r. i – 28,6% w 2006 r.). Zdecydowanie mniejszą liczbą wskazań charakteryzowały się potrzeby związane z wypoczynkiem i potrzebami kulturalnymi, które w odróżnieniu od potrzeb żywnościowych i związanych z warunkami mieszkaniowymi, zaliczane są do grupy potrzeb dalszych, zwanych potrzebami wyższego rzędu. Przez zdecydowaną większość ankietowanych, potrzeby te uznane zostały jako mniej ważne do zaspokojenia w porównaniu z innymi, pilniejszymi potrzebami. Potwierdza to analiza licznych teorii dotyczących hierarchizacji potrzeb. Jak twierdził A. Keys, [...] *człowiek, którego główną troską jest zdobycie żywności, aby podtrzymać egzystencję, nie będzie się troszczył o zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu, związanych z kulturą, kształceniem itp. Potrzeba nasycenia głodu, najniższa w hierarchii jest podstawowym motorem działania dla człowieka głodnego i konieczna do zaspokojenia w danej chwili. Dopóki głód nie zostanie zaspokojony, wszelkie inne potrzeby są zepchnięte na drugi plan, nie oddziałując na człowieka* [Keys, 1960, s. 68].

Należy jednak zaznaczyć, że zmienną o największej sile różnicowania badanej zbiorowości gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi ze względu na hierarchię potrzeb konsumpcyjnych i stopień ich ważności okazały się być potrzeby kulturalne (współczynnik V-Cramera wynosił 0,042, przy $p \leq 0,05$). W przypadku pozostałych potrzeb konsumpcyjnych nie ma istotnej zależności w tym zakresie.

W analizowanym okresie hierarchizacja potrzeb praktycznie nie uległa znacznej zmianie. W 2006 r. odsetek wskazań na żywność zmniejszył się o 1,8 punktów procentowych, na warunki mieszkaniowe o 2,2, zaś na odzież i obuwie o 2,5 punktu. Ta malejąca rola potrzeb zaliczanych do podstawowych dokonała się kosztem znaczenia pozostałych potrzeb, głównie potrzeb kulturalnych (+ 2,3 punktu), wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku (+ 1,3 punktu) oraz potrzeb związanych z wypoczynkiem i turystyką (+ 0,9 punktu).

Wzrastająca rola potrzeb wyższego rzędu świadczy o zachodzących zmianach we wzorcach konsumpcyjnych. Polepszająca się sytuacja materialna ankietowanych gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi powoduje, że powstała na skutek utraty pracy, bariera dochodowa w mniejszym stopniu uniemożliwia zaspokojenie wszystkich odczuwanych potrzeb na danym poziomie [Zalega, 2008a, s. 158].

Hierarchizacja potrzeb według stopnia ich zaspokojenia

Ukształtowana hierarchia potrzeb jest zróżnicowana w odniesieniu do poszczególnych typów gospodarstw domowych.

Układ hierarchii potrzeb uzależniony jest w dużej mierze od cech socjodemograficznych ankietowanych gospodarstw domowych, takich jak: wiek, płeć, wykształcenie, pozycja w rodzinie, liczba osób w rodzinie, dochód na 1 osobę, okres pozostawania bez pracy czy miejsce zamieszkania (tablica 3).

Analizując wpływ wieku na kształt hierarchii potrzeb, można wyciągnąć wniosek, że w przedziale wiekowym 26-35 lat i 36-50 lat układ hierarchii był identyczny. Na pierwszym miejscu wyeksponowana była potrzeba żywności, zaś w dalszej kolejności znajdowały się potrzeby: mieszkania, odzieży i obuwia, wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku, wypoczynek urlopowy i dopiero na samym końcu ulokowane zostały potrzeby kulturalne.

Można również dostrzec zbliżony odsetek odpowiedzi, wskazujących na istotność poszczególnych potrzeb. Wiek okazał się być szczególnie znaczącą zmienną mającą wpływ na ocenę zaspokojenia potrzeb w zakresie żywności (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,333, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,309, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), mieszkania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,111, $p \leq 0,01$ w 2000 r.) oraz wypoczynku urlopowego (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,081, $p \leq 0,05$ w 2000 r. i 0,079, $p \leq 0,05$ w 2006 r.). Natomiast nie zaobserwowano istotnej zależności między wiekiem a potrzebami w zakresie odzieży i obuwia, wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz potrzeby kulturalne.

W przypadku najmłodszych gospodarstw domowych (do 25 lat) oraz najstarszych (51 i więcej lat), układ hierarchii potrzeb był lekko zmieniony. W gospodarstwach najmłodszych jako najpilniejszą potrzebę, wymienianą na pierwszym miejscu, uważa się nie żywność, jak w przypadku pozostałych gospodarstw domowych, lecz mieszkanie. Na potrzebę mieszkania jako najważniejszą do zaspokojenia w danym momencie wskazało 46,2% w 2000 r. i 35,2% w 2006 r. W dalszej kolejności w tej grupie wiekowej gospodarstw domowych znajdowały się potrzeby żywności, odzieży i obuwia, wyposażenia w dobra trwałego użytku, a także potrzeby w zakresie wypoczynku i potrzeby kulturalne. Równolegle ze wzrostem znaczenia potrzeby mieszkania w gospodarstwach, tym większy był również odsetek wskazań na meble, a także wypoczynek i turystykę oraz potrzeby kulturalne. Przesunięcia te odbywały się głównie kosztem znaczenia dwóch grup potrzeb, jakimi są żywność oraz dzież i obuwie. W odniesieniu do grupy gospodarstw domowych z najstarszej grupy wiekowej, na pierwszym miejscu w hierarchii znajdowały się potrzeby żywności, na drugim – potrzeby w zakresie wyposażenia mieszkania, dopiero na dalszym miejscu znajdowały się potrzeby mieszkania oraz potrzeby z dziedziny odzieży i obuwia. Wraz z wiekiem zmniejsza się również znaczenie potrzeb w zakresie wypoczynku oraz potrzeb kulturalnych. Spowodowane jest to głównie odmiennym stylem życia, mniejszymi dochodami pieniężnymi, a także zmniejszeniem aktywności zawodowej.

Tablica 3

Ocena stopnia zaspokojenia wybranych potrzeb konsumpcyjnych gospodarstwa domowego (w %)

Cechy ankietowanych	Wyżywienie		Wyposażenie w odzież i obuwie		Wyposażenie mieszkania		Warunki mieszkaniowe		Wypoczynek urlopowy		Potrzeby kulturalne	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006
Ogółem	74,1	72,3	34,3	32,1	32,1	29,6	27,3	28,6	15,3	16,2	7,1	9,4
Wiek:												
do 25 lat	43,8	43,5	46,2	35,2	38,6	33,1	24,6	26,3	19,8	20,7	9,6	10,9
26 – 35 lat	81,6	78,2	32,6	34,3	32,2	30,8	27,2	29,6	17,6	18,9	6,9	10,8
36 – 50 lat	85,5	83,4	30,1	29,8	29,5	28,6	25,0	27,3	13,5	15,6	6,6	10,3
51 i więcej lat	85,9	84,1	28,3	29,1	28,1	25,9	32,4	31,2	10,3	9,6	5,3	5,9
Płeć:												
kobiety	73,8	70,4	38,3	35,3	34,6	32,6	24,2	22,4	12,4	12,6	4,6	6,1
mężczyźni	74,4	74,2	30,3	28,9	29,6	26,6	30,4	34,8	18,2	19,8	9,6	12,7
Wykształcenie:												
podstawowe	94,3	93,6	24,4	21,1	23,6	21,0	23,4	20,6	12,0	13,5	4,3	6,8
zasadnicze zawodowe	91,1	91,0	27,6	22,0	26,4	21,8	27,2	25,9	13,3	14,1	6,4	7,4
średnie zawodowe	86,3	85,2	31,2	30,6	30,6	28,6	29,7	30,8	14,6	14,9	6,8	7,6
średnie ogólnokształcące	83,8	81,6	32,6	31,9	32,3	31,4	31,9	31,0	14,9	15,0	7,3	9,1
policealne	46,8	42,3	47,1	45,2	45,9	42,5	30,9	41,2	15,1	16,1	8,1	11,6
wyższe	42,3	40,1	42,9	41,8	33,8	32,3	20,7	22,1	21,9	23,6	9,7	13,9
Pozycja w rodzinie:												
głowa rodziny	76,2	73,9	35,6	33,9	31,3	30,1	35,9	32,6	14,7	15,5	8,3	11,9
członek rodziny	72,0	70,7	33,0	30,3	32,9	29,1	18,7	24,6	15,9	16,9	5,9	6,9
Liczba pracujących:												
0	75,9	74,3	40,7	43,6	36,1	34,0	25,6	27,6	13,4	13,9	5,4	7,2
1	74,6	72,4	31,4	31,6	31,3	27,5	26,5	28,3	15,3	16,1	7,3	9,8
2	71,8	70,2	30,8	30,1	28,9	27,3	29,8	29,9	17,2	18,6	8,6	11,2

cd. tablicy 3

Cechy ankietowanych	Wyżywienie		Wyposażenie w odzież i obuwie		Wyposażenie mieszkania		Warunki mieszkaniowe		Wypoczynek urlopowy		Potrzeby kulturalne	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006
Dochód na 1 osobę: do 200,00 PLN	96,1	97,7	24,5	25,8	23,8	24,8	23,0	23,6	12,0	11,3	5,2	5,8
201,00 – 400,00 PLN	83,8	74,2	25,6	26,1	23,6	25,9	21,4	24,0	12,1	13,0	5,8	7,4
401,00 – 600,00 PLN	75,6	72,6	27,1	24,8	26,8	24,5	23,1	24,2	14,8	15,8	6,6	9,3
601,00 – 800,00 PLN	73,2	71,8	34,6	30,3	30,6	29,4	28,0	28,9	16,4	17,1	7,8	10,2
801,00 – 1000,00 PLN	47,9	46,3	48,3	46,5	41,7	37,1	35,8	37,8	17,6	19,0	8,9	12,6
powyżej 1000,00 PLN	45,3	44,5	45,9	45,3	41,2	31,9	22,6	26,5	29,4	32,1	10,3	15,1
brak dochodu	96,8	99,0	33,1	25,9	32,0	33,6	35,0	35,2	4,8	5,1	5,1	5,4
Okres pozostawania bez pracy:												
1 – 3 miesiące	71,2	70,3	31,9	30,8	29,8	26,3	30,1	30,6	17,1	18,5	9,5	12,6
4 – 6 miesięcy	72,6	71,0	31,6	31,3	30,6	30,1	27,3	28,1	16,9	17,9	7,3	11,7
7 – 9 miesięcy	73,8	72,3	34,3	32,9	31,3	30,0	25,4	27,6	15,8	17,3	6,9	8,4
10 – 12 miesięcy	75,6	73,5	36,7	32,6	33,5	30,5	26,0	28,2	14,2	15,5	6,2	7,5
13 miesięcy i więcej	77,3	74,4	37,0	32,9	35,3	31,1	27,7	28,5	12,5	11,8	5,6	6,8
Osoby pobierające zasiłek	72,9	71,9	33,0	30,0	31,5	28,7	32,4	29,6	16,1	18,5	8,1	11,6
Osoby nie pobierające zasiłku	75,3	72,7	35,6	34,2	32,7	30,5	22,2	27,6	14,5	13,9	6,1	7,2
Liczba osób pobierających zasiłek:												
tylko ankietowany	71,9	70,7	32,5	30,6	31,3	29,4	29,6	29,0	16,4	17,8	8,1	11,2
więcej członków rodziny	76,3	73,9	36,1	33,6	32,9	29,8	25,0	28,2	17,2	14,6	6,1	7,6
Miejsce zamieszkania:												
Warszawa	70,9	69,7	32,1	30,1	30,3	29,7	29,9	29,4	17,0	18,3	8,4	11,8
Żyrardów	73,7	72,3	33,3	32,4	31,2	29,7	26,4	28,1	15,9	16,7	7,0	9,4
Płock	73,5	72,1	33,2	32,7	31,8	29,2	27,1	29,0	16,6	16,9	7,1	10,2
Radom	76,5	73,1	36,1	32,8	32,9	29,6	26,3	27,3	13,9	14,6	6,3	7,6
Ostrołęka	75,9	74,3	36,8	32,5	34,3	29,8	26,8	29,2	13,1	14,5	6,7	8,0

Źródło: badania własne

Płeć również okazała się czynnikiem różnicującym hierarchię potrzeb. I tak, kobiety wyżej ceniły przede wszystkim potrzeby odzieży i obuwia (odsetek wskazań o ponad 50% wyższy niż u mężczyzn) oraz mieszkania i żywności. Z kolei mężczyźni wyżej cenili sobie zaspokojenie potrzeb kulturalnych, potrzeb z zakresu wypoczynku i turystyki, a także potrzeby związane z wyposażeniem mieszkania.

Zgodnie z oczekiwaniami, istotne statystycznie różnice odnotowano między płcią a potrzebami w zakresie mieszkania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,083, przy $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,068, $p \leq 0,05$ w 2006 r.), wypoczynku i turystyki (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,081, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,098, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), potrzeb kulturalnych (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,100, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,113, $p \leq 0,01$ w 2006 r.) oraz w zakresie wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,081, $p \leq 0,05$ w 2000 r. i 0,138, $p \leq 0,05$ w 2006 r.).

Poziom wykształcenia jest kolejną zmienną, która w bardzo istotny sposób determinuje układ potrzeb konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych. W miarę wzrostu wykształcenia wzrasta ranga potrzeb związanych z wypoczynkiem i turystyką oraz potrzeb kulturalnych. Zatem w gospodarstwach, w których ankietowana osoba posiadała wykształcenie podstawowe, na potrzeby kulturalne, jako niezbędne do zaspokojenia wskazało zaledwie 4,3% w 2000 r. i 6,8% w 2006 r., podczas gdy w gospodarstwach, gdzie ankietowany bezrobotny legitymował się dyplomem wyższej uczelni – 9,7% w 2000 r. i 13,9% w 2006 r. W podobnym stopniu jest zróżnicowany wskaźnik obrazujący ważność potrzeb związanych z wypoczynkiem i turystyką (odpowiednio: 12,0% w 2000 r. i 13,5% w 2006 r., oraz 21,9% w 2000 r. i 23,6% w 2006 r.). Wzrost wykształcenia pociąga za sobą przede wszystkim spadek znaczenia potrzeb żywności. Żywność, jako najważniejszą do zaspokojenia potrzebę wymieniło 94,3% w 2000 r. i 93,6% w 2006 r. w gospodarstwach domowych, gdzie ankietowany bezrobotny posiadał wykształcenie podstawowe i zaledwie 42,3% w 2000 r. i 40,1% w 2006 r. w gospodarstwach, gdzie ankietowany legitymował się dyplomem wyższej uczelni. Wraz ze wzrostem wykształcenia, w ankietowanych gospodarstwach domowych zaobserwowano wzrost wagi potrzeb dotyczących mieszkania. W gospodarstwach, w których ankietowany posiadał wykształcenie wyższe lub policealne, jako najpilniejszą potrzebę, wymienianą na pierwszym miejscu, uważa się nie żywność, jak w większości pozostałych rodzin, lecz mieszkanie. Na potrzebę mieszkania jako najważniejszą do zaspokojenia w chwili bieżącej wskazało w 2000 r. 47,1% z wykształceniem policealnym i 42,9% z wykształceniem wyższym, zaś w 2006 r. odpowiednio: 45,2% i 41,8%. Natomiast w gospodarstwach z wykształceniem podstawowym: 24,4% w 2000 r. i 21,1% w 2006 r. W pozostałych grupach gospodarstw potrzeba mieszkania ustępowała pierwszeństwa potrzebie żywności. Wzrost wykształcenia sprawia również, że w hierarchii potrzeb większego znaczenia nabierają potrzeby odzieży i obuwia. Różnica między odsetkiem wskazań na tę potrzebę w gospodarstwach z wykształceniem podstawowym i gospodarstwach, gdzie ankietowany legitymował się wykształceniem policealnym była blisko dwukrotna (23,6% i 45,9% w 2000 r.

oraz 21,0% i 42,5% w 2006 r.) i o ponad 40% wyższa w gospodarstwach, gdzie ankietowany posiadał wykształcenie wyższe niż w tych, gdzie ankietowany legitymował się zaledwie wykształceniem podstawowym. Jednocześnie zaobserwowano, że poziom wykształcenia ankietowanego bezrobotnego nie miał większego wpływu na wagę potrzeb dotyczących wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku. Istotne statystycznie różnice odnotowano między poziomem wykształcenia a potrzebami w zakresie żywności (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,477, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,496, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), mieszkania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,173, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,196, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), odzież i obuwiu (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,160, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,170, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), a także w zakresie wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytkowania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,159, $p \leq 0,01$ w 2006 r.).

Podsumowując wpływ wykształcenia na układ potrzeb konsumpcyjnych można stwierdzić, że w gospodarstwach domowych, w których ankietowany bezrobotny posiadał wykształcenie podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie zawodowe lub średnie ogólnokształcące, występował bardzo wysoki odsetek wskazań na potrzeby podstawowe, czyli żywność, mieszkanie, odzież i obuwiu, a także stosunkowo niski procent wskazań na potrzeby wyższego rzędu, czyli potrzeby w zakresie wypoczynku i turystyki oraz potrzeby kulturalne. Z kolei w rodzinach, w których ankietowany legitymował się wykształceniem policealnym lub wyższym, układ wskazań na poszczególne grupy potrzeb cechował się dużą odmiennością. W rezultacie na pierwszym miejscu w hierarchii znalazła się potrzeba mieszkania, a nie żywności, a na dalszym miejscu potrzeba z dziedziny odzieży i obuwiu, wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytku oraz potrzeby wyższego rzędu, przy czym odsetek wskazań na te ostatnie grupy potrzeb był zdecydowanie wyższy, aniżeli w gospodarstwach domowych z wykształceniem podstawowym. Ta istotna różnica w hierarchii potrzeb, wynikająca z poziomu wykształcenia między poszczególnymi grupami gospodarstw domowych, spowodowana jest głównie tym, że najczęściej gospodarstwa domowe z wykształceniem wyższym dysponują większymi rozporządzalnymi dochodami, co ma swoje bezpośrednie odbicie w lepszym stopniu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych odczuwanych przez wszystkich jego członków. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że gospodarstwa domowe, w których bezrobotny posiadał wykształcenie wyższe były nie tylko zamożniejsze, ale również mniej liczne, co jeszcze w większym stopniu umożliwia zaspokojenie potrzeb podstawowych. Dzięki temu w tej grupie gospodarstw domowych większego znaczenia nabierały potrzeby dalsze, czyli potrzeby wyższego rzędu. Zjawisko to potwierdzają przytoczane wcześniej teorie i koncepcje hierarchizacji potrzeb ludzkich.

Kolejnym determinantem wpływającym w istotny sposób na ukształtowanie hierarchii potrzeb w gospodarstwach domowych jest czynnik dochodowy. W miarę wzrostu dochodu, podobnie jak i w przypadku wykształcenia, wzrasta ranga potrzeb wyższego rzędu, czyli potrzeb związanych z wypoczynkiem i turystyką oraz potrzeb kulturalnych. W najuboższych gospodarstwach domo-

wych (do 400,00 PLN na 1 osobę) na potrzeby turystyki i wypoczynku wskazało zaledwie 12,0% w 2000 r. i 11,3% w 2006 r., podczas gdy w gospodarstwach najzamożniejszych (powyżej 1000,00 PLN) odpowiednio: 29,4% i 32,1%. W efekcie potrzeby te w 2006 r. przesunęły się na miejsce trzecie w gospodarstwach o najwyższych dochodach, tuż za potrzebą mieszkania i żywności, wyprzedzając potrzeby odzieży i obuwia, a także potrzeby związane z wyposażeniem mieszkania w dobra trwałego użytku oraz potrzeby kulturalne. W przypadku pozostałych gospodarstw domowych, potrzeby wypoczynku i turystyki uplasowały się na piątym miejscu, wyprzedzając jedynie potrzeby kulturalne. Do drugiej grupy potrzeb wyższego rzędu zalicza się potrzeby kulturalne. I tak, w przypadku najuboższych gospodarstw domowych, potrzebę tę wymienił średnio zaledwie co osiemnasty ankietowany, podczas gdy w gospodarstwach najzamożniejszych już co dziesiąty. W efekcie, potrzeba kulturalna we wszystkich typach ankietowanych gospodarstw domowych (ze względu na stopień ich zamożności) znalazła się na ostatnim, szóstym miejscu w hierarchii potrzeb.

W najzamożniejszych gospodarstwach domowych jako najpilniejszą potrzebę wymienianą na pierwszym miejscu, uważa się nie żywność, jak w większości pozostałych rodzin, lecz mieszkanie. Na potrzebę mieszkania, jako najważniejszą do zaspokojenia w chwili bieżącej wskazał w tej grupie dochodowej co drugi ankietowany, natomiast w gospodarstwach najuboższych już co czwarty. W pozostałych grupach gospodarstw, potrzeba mieszkania ustępuje pierwszeństwa potrzebie żywności. Wzrost dochodu sprawia również, że w hierarchii potrzeb większego znaczenia nabierają potrzeby odzieży i obuwia. Różnica między odsetkiem wskazań na tę potrzebę w gospodarstwach najuboższych i najzamożniejszych była blisko dwukrotna (23,8% i 45,9% w 2000 r. oraz 41,2% i 31,9% w 2006 r.).

Zgodnie z oczekiwaniami, istotne statystycznie różnice odnotowano między poziomem osiągniętych dochodów a potrzebami w zakresie żywności (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,357, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,353, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), mieszkania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,183, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,177, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), odzieży i obuwia (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,144, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,099, $p \leq 0,01$ w 2006 r.), w zakresie wyposażenia mieszkania w dobra trwałego użytkowania (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,111, $p \leq 0,01$ w 2000 r. i 0,109, $p \leq 0,05$ w 2006 r.), a także w zakresie wypoczynku i turystyki (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,113, $p \leq 0,05$ w 2000 r. i 0,143, $p \leq 0,01$ w 2006 r.).

Poziom zamożności gospodarstw domowych uzależniony jest od liczby osób pracujących wchodzących w skład danej rodziny. W przypadku wszystkich bezrobotnych w rodzinie bądź jednej pracującej, na potrzebę żywności jako potrzebę najważniejszą wskazało ponad 70% ankietowanych, zaś niewiele ponad 30% wymieniło mieszkanie. Pozostałe grupy potrzeb uzyskały znacznie mniej wskazań. Zatem dwie kolejne grupy potrzeb, którymi są odzież i obuwie i wyposażenie mieszkania wymieniło 25-35% ankietowanych. Zdecydowanie mniej wskazań otrzymały potrzeby związane z wypoczynkiem i turystyką oraz potrzeby kulturalne (5-13%). Potrzeby te zaliczane są do potrzeb dalszych, nie-

związanych bezpośrednio z biologiczną egzystencją człowieka i dlatego też nie muszą być zaspokojone w danej chwili. W przypadku gospodarstw, w których dwie osoby pracują, nieco inaczej ukształtowała się hierarchia potrzeb. Warunki mieszkaniowe przesunęły się na pozycję trzecią, tuż za potrzebą żywności i mieszkania, wyprzedzając pod względem ważności potrzebę odzieży i obuwia, wypoczynku i turystyki oraz potrzeby kulturalne.

Okres pozostawania bez pracy w sposób bezpośredni rzutuje na zamożność gospodarstwa domowego. Generalnie, im dłuższy okres nieczynności zawodowej, tym trudniejsza sytuacja materialna rodziny, a co za tym idzie, bardziej zmodyfikowana struktura potrzeb. Należy jednak podkreślić, że okres pozostawania bez pracy okazał się czynnikiem stosunkowo mało różnicującym hierarchię. W okresie od 1 do 9 miesięcy nieczynności zawodowej, układ hierarchii potrzeb był niemal identyczny. Bardzo zbliżone były również odsetki wypowiedzi wskazujące na ważność poszczególnych potrzeb.

Zamożność gospodarstwa domowego jest ściśle skorelowana z liczbą osób w rodzinie. Przeważnie, im więcej jest osób w gospodarstwie domowym, tym mniejsza zamożność rodziny. Odstępstwem od tej reguły były gospodarstwa jednoosobowe, które w większości przypadków mieściły się w średnich przedziałach zamożności (od 400,00 do 800,00 PLN), przy czym wyrażany przez nie układ pilności potrzeb czasami był odmienny od układu wyrażanego przez ogół gospodarstw domowych znajdujących się w tych grupach dochodowych. Ta lekka odmienność jest ściśle powiązana z wiekiem osób tworzących gospodarstwa domowe oraz stylem życia i związanych z nim preferencjach i potrzebach, które różnią się w stosunku do tych, jakie odczuwane są w rodzinnych gospodarstwach domowych [Zalega, 2008b, s. 221].

Nieco mniejszy wpływ na hierarchię potrzeb wywierała pozycja badanego w gospodarstwie domowym oraz fakt pobierania zasiłku. Ankietowani, określający siebie jako głowę rodziny, wyżej cenili sobie potrzeby podstawowe (żywność i mieszkanie) od potrzeb wyższego rzędu. Na potrzebę żywności jako najważniejszą wskazało ponad 70% ankietowanych. W porównaniu z żywnością, pozostałe grupy potrzeb uzyskały znacznie mniej wskazań. Trzy kolejne grupy potrzeb, jakimi są mieszkanie, odzież i obuwie oraz warunki mieszkaniowe uzyskały zaledwie ponad 30% wskazań. Zdecydowanie najmniej wskazań otrzymały potrzeby związane z wypoczynkiem i turystyką oraz potrzeby kulturalne. Na te grupy potrzeb wskazało jedynie 8-15% respondentów. Bardzo zbliżona jest hierarchia potrzeb w gospodarstwach domowych, gdy uwzględnia się fakt pobierania zasiłku. Osoby pobierające zasiłek, oprócz żywności i mieszkania, które to potrzeby najbardziej sobie cenią, na trzecim miejscu wskazały potrzeby odzieży i obuwia (32,4% wskazań w 2000 r. i 29,6% w 2006 r.). Nieco mniejszą liczbę wskazań (31,5% w 2000 r. i 28,7% w 2006 r.) otrzymały warunki mieszkaniowe, które uplasowały się na czwartej pozycji w hierarchii pilności potrzeb. Najmniej wskazań otrzymały potrzeby wypoczynku i potrzeby kulturalne, które przez zdecydowaną większość ankietowanych uznane zostały za stosunkowo mniej ważne do zaspokojenia w porównaniu z innymi, pilniejszymi potrzebami. W przypadku osób nie pobierających zasiłku, na potrzebę żywno-

ści, jako najważniejszą wskazało o 3,5% badanych więcej aniżeli wśród osób, którym ten zasilek przysługiwał. Na drugim miejscu w hierarchii potrzeb znalazło się mieszkanie, zaś na kolejnych potrzeby odzieży i obuwia, wyposażenia mieszkania, wypoczynku i turystyki i potrzeby kulturalne.

Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania ankietowanych bezrobotnych okazało się, że najczęściej rodzin dotkniętych problemem bezrobocia jako najważniejszą wskazało potrzebę żywności. Różnica między odsetkiem na tę potrzebę wahała się zaledwie o 5,6%. Najwięcej wskazań zanotowano w Radomiu (76,5% w 2000 r. i 73,1% w 2006 r.), zaś najmniej w Warszawie (odpowiednio: 70,9% i 69,7%). Stosunkowo mniej badanych (ponad 30%) wśród najważniejszych do zaspokojenia potrzeb wymieniło mieszkanie i warunki mieszkaniowe, oraz odzież i obuwie. Jednocześnie zaobserwowano, że miejsce zamieszkania nie miało większego wpływu na wagę potrzeb związanych z wypoczynkiem i turystyką oraz potrzeb kulturalnych. Należy również podkreślić, że ranga potrzeb wyższego rzędu była dodatkowo skorelowana z wielkością miasta. A zatem im większe miasto, tym wyższy odsetek wskazań na tę grupę potrzeb. W Warszawie w porównaniu z pozostałymi miastami, potrzeby wypoczynku i potrzeby kulturalne uzyskały najczęściej wskazań (odpowiednio o 29,8% w 2000 r. i 26,2% w 2006 r. oraz 25,4% w 2000 r. i 47,5% w 2006 r.).

Poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych

Zmniejszenie dochodów gospodarstwa domowego spowodowane utratą pracy zawodowej, a tym samym konieczność ograniczeń, zmian bądź rezygnacja z zaspokojenia niektórych potrzeb rodziny wpływają niewątpliwie na subiektywną ocenę poziomu ich zaspokojenia [Zalega, 2008a, s. 168].

Wyżywienie rodziny w 25,3% w 2000 r. i 25,8% w 2006 r. zostało ocenione jako dobre i bardzo dobre (1,1% w 2000 r. i 1,3% w 2006 r.), złe (36,2% w 2000 r. i 33,8% w 2006 r.) i bardzo złe (7,4% w 2000 r. i 6,7% w 2006 r.). Pozostały odsetek ankietowanych bezrobotnych uważał, że potrzeby żywnościowe zaspokajane są w ich rodzinach na poziomie zadowalającym (30,0% w 2000 r. i 32,4% w 2006 r.) (tablica 4).

Potrzeby związane z wyposażeniem rodziny w odzież i obuwie zaspokajane były w 14,6% w 2000 r. i 15,3% w 2006 r. na poziomie dobrym i bardzo dobrym (1,2% w 2000 r. i 1,6% w 2006 r.). Natomiast 46,1% w 2000 r. i 45,3% w 2006 r. ankietowanych oceniło je jako złe i bardzo złe (16,5% w 2000 r. i 15,4% w 2006 r.). Pozostali bezrobotni uważali, że są one pokryte zaledwie w stopniu zadowalającym – 21,6% w 2000 r. i 22,4% w 2006 r. Z kolei wyposażenie badanych gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku zostały oceniane przez co piątego ankietowanego jako dobre i bardzo dobre zaledwie przez 1%, zaś przez 30% ankietowanych jako złe i bardzo złe (20% wskazań). Bezrobotni, którzy oceniali wyposażenie swojego mieszkania w dobra trwałego użytku jako średnie stanowili ponad 25%. Natomiast wyposażenie w dobra trwałego użytku 1/4 ankietowanych bezrobotnych oceniła jako dobre, a zaledwie ponad 1%

respondentów jako bardzo dobre. Stopień wyposażenia w przedmioty trwałego użytku przez co trzeciego ankietowanego określony został jako zły, zaś przez co czwartego jako bardzo zły. Bezrobotni, którzy oceniali wyposażenie swojego mieszkania w dobra trwałego użytku jako średnie stanowili ponad 20%.

Tablica 4

Ocena poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w ankietowanych gospodarstwach domowych (w %) w 2000 r. i 2006 r.

Potrzeby gospodarstw domowych	Ocena zaspokojenia wybranych potrzeb (w %)									
	Bardzo dobra		Dobra		Zadowalająca		Zła		Bardzo zła	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006
Wyżywienie	1,1	1,3	25,3	25,8	30,0	32,4	36,2	33,8	7,4	6,7
Wyposażenie w odzież i obuwiu	1,2	1,6	14,6	15,3	21,6	22,4	46,1	45,3	16,5	15,4
Wyposażenie w dobra trwałego użytku	1,0	1,1	20,8	21,3	25,8	26,0	30,6	31,8	21,8	19,8
Warunki mieszkaniowe	1,1	1,3	20,5	21,1	22,5	26,1	30,6	28,6	25,3	22,9
Wypoczynek urlopowy	–	0,3	1,3	1,5	3,4	6,0	27,1	26,9	68,2	65,3
Potrzeby kulturalne	0,4	0,6	3,1	5,0	7,6	7,1	26,5	25,4	62,4	61,9

Źródło: badania własne

Spośród omawianych grup potrzeb, najmniej ocen pozytywnych otrzymały oceny zaspokojenia potrzeb rodziny w zakresie wypoczynku i korzystania z dóbr i usług kulturalnych.

W przypadku wypoczynku urlopowego 27,1% w 2000 r. i 26,9% w 2006 r. badanych bezrobotnych oceniło zaspokojenie potrzeb jako złe, zaś 68,2% w 2000 r. i 65,3% w 2006 r., jako bardzo złe. Z kolei 3,4% w 2000 r. i 6,0% w 2006 r. było zdania, że potrzeby te są zaspokajane na poziomie zadowalającym, natomiast tylko 1,3% w 2000 r. i 1,5% w 2006 r. oceniło poziom zaspokojenia potrzeb w zakresie wypoczynku na poziomie dobrym. Należy w tym miejscu nadmienić, że jedynie w 2006 r. zaledwie 0,3% ankietowanych bezrobotnych wypoczynek urlopowy oceniło na poziomie bardzo dobrym.

Podobnie jest z zaspokojeniem potrzeb kulturalnych. Co czwarty z badanych bezrobotnych uważał, że zaspokojenie potrzeb jego i rodziny w tym zakresie jest na poziomie złym, ponad 2/3 ankietowanych – na poziomie bardzo złym, zaś niespełna 7% wystawiła ocenę dostateczną. Co dwudziesty uważał zaspokojenie tych potrzeb na poziomie dobrym i bardzo dobrym.

Przyjmując na skali ocenę zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych: 5 – bardzo dobrą, 4 – dobrą, 3 – dostateczną, 2 – złą, 1 – bardzo złą, uzyskano ogólną ocenę zaspokojenia wszystkich rodzajów badanych potrzeb na poziomie 2,32 w 2000 r. i 2,40 w 2006 r. (tablica 5).

Informacje te wskazują jednoznacznie na bardzo niską subiektywną ocenę stopnia zaspokojenia wszystkich badanych rodzajów potrzeb w ankietowanych gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi. W analizowanym

okresie najwyższą jednak oceną charakteryzowały się warunki mieszkaniowe (3,14 w 2000 r. i 3,13 w 2006 r.). Ma to przede wszystkim związek z tym, że potrzeby te nie są zaspokajane na bieżąco, stąd utrata pracy, a tym samym pogorszenie sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, nie ma tak wielkiego wpływu na ocenę bieżącej sytuacji w tym zakresie. W zbliżonych warunkach gospodarstwa te funkcjonowały również wcześniej. Z potrzeb zaspokajanych na bieżąco, wyższe oceny otrzymywało wyżywienie rodziny (3,01 w 2000 r. i 3,05 w 2006 r.) i wyposażenie w odzież i obuwie (2,40 w 2000 r. i 2,71 w 2006 r.). Były to jednak oceny niższe niż dostateczne. Biorąc pod uwagę wiele ograniczeń i zmian, jakich musiały dokonać rodziny z bezrobotnymi w zakresie tych potrzeb, sytuację analizowanych gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi należy ocenić jako bardzo złą, gdyż są to przecież podstawowe potrzeby, które są odczuwane przez każdego człowieka.

Wydaje się również, biorąc pod uwagę wskaźniki zaspokojenia pozostałych grup potrzeb, że badane gospodarstwa domowe zdecydowały się przede wszystkim na zaspokojenie, w miarę możliwości, potrzeb żywnościowych kosztem pozostałych grup.

Świadczyć o tym mogą z pewnością wskaźniki poziomu zaspokojenia potrzeb kulturalnych i w zakresie wypoczynku urlopowego (są to oceny niższe niż złe). Z tak niskiej oceny można wnioskować, że większość badanych rodzin z osobami bezrobotnymi w ogóle nie zaspokaja swoich potrzeb w zakresie korzystania z dóbr i usług kulturalnych, zaś wypoczynek urlopowy znajduje się jedynie w sferze marzeń. W przypadku wypoczynku znalazło to również potwierdzenie, o czym już wspomniano wcześniej, w ograniczeniu i w zakresie wydatku. Zdecydowana większość badanych gospodarstw domowych wskazywała na bardzo niekorzystne zjawisko pozbawienia korzystania z wyjazdów wakacyjnych dzieci i swoich własnych, jeszcze przed utratą pracy.

Istotny statystycznie wpływ odnotowano w zakresie poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych, jedynie w przypadku wypoczynku urlopowego (współczynnik V-Cramera wyniósł 0,103, przy $p \leq 0,01$). W przypadku pozostałych grup potrzeb konsumpcyjnych, nie odnotowano istotnej zależności między poszczególnymi potrzebami a stopniem ich zaspokojenia.

Przeprowadzono również szczegółową analizę stopnia zaspokojenia potrzeb w zależności od podstawowych cech badanych bezrobotnych. Zaprezentowane średnie wskaźniki oceny pozwoliły na sformułowanie pewnych spostrzeżeń. I tak, biorąc pod uwagę wiek badanej osoby bezrobotnej można stwierdzić, że im była to osoba starsza, tym niższa była ocena zaspokojenia wszystkich rodzajów potrzeb. Najwyższe oceny wystawiły osoby do 25 lat. W grupie wiekowej do 35 lat, najwyższe oceny zaspokojenia otrzymały warunki mieszkaniowe, potrzeby żywnościowe, jak również wyposażenie rodzin w odzież i obuwie.

Nieco optymistyczniej oceniły również poziom zaspokojenia potrzeb kobiety niż mężczyźni, a także osoby, które określiły swoją pozycję w rodzinie nie jako jej głowę, lecz jako członka rodziny.

Tablica 5

Wskaźnik poziomu zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w ankietowanych gospodarstwach domowych w 2000 r. i 2006 r.

Cechy ankietowanych	Wychowanie		Wypożyczenie w odzież i obuwie		Wypożyczenie mieszkania		Warunki mieszkaniowe		Wypoczynek urlopowy		Potrzeby kulturalne	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006
Ogółem	3,01	3,05	2,40	2,71	2,68	2,73	3,14	3,13	1,29	1,35	1,39	1,45
Wiek:												
do 25 lat	3,58	3,64	3,41	3,61	3,34	3,49	3,64	3,59	1,80	1,85	2,05	2,12
26 – 35 lat	3,19	3,23	2,82	2,87	3,01	3,18	3,20	3,24	1,20	1,24	1,24	1,28
36 – 50 lat	2,73	2,89	2,01	2,17	2,10	2,43	3,16	3,15	1,16	1,20	1,18	1,21
51 i więcej lat	2,54	2,44	1,36	2,19	2,27	1,82	2,56	2,54	1,00	1,11	1,09	1,19
Płeć:												
kobiety	3,21	3,34	2,51	2,93	2,93	3,02	3,28	3,27	1,43	1,47	1,46	1,67
mężczyźni	2,81	2,76	2,29	2,49	2,43	2,44	3,00	2,99	1,15	1,23	1,32	1,23
Wykształcenie:												
podstawowe	2,30	2,31	1,40	2,36	2,00	1,89	2,86	2,87	1,03	1,05	1,30	1,27
zasadnicze zawodowe	2,30	2,38	2,15	2,42	2,32	2,38	2,98	2,98	1,12	1,15	1,28	1,41
średnie zawodowe	2,98	2,96	2,16	2,38	2,18	2,22	3,19	3,15	1,28	1,31	1,41	1,49
średnie ogólnokształcące	3,31	3,32	2,65	2,71	2,79	2,88	2,28	2,28	1,44	1,49	1,40	1,43
politeczne	3,53	3,62	2,94	3,02	3,28	3,30	3,39	3,40	1,46	1,52	1,52	1,59
wyższe	3,64	3,71	3,10	3,38	3,60	3,71	4,14	4,10	1,41	1,58	1,43	1,51
Pozycja w rodzinie:												
głowa rodziny	2,80	2,93	2,17	2,24	2,46	2,58	3,00	3,01	1,18	1,25	1,19	1,29
członek rodziny	3,22	3,17	2,63	3,18	2,90	2,88	3,28	3,25	1,40	1,45	1,59	1,61
Liczba pracujących:												
0	2,18	2,21	2,01	2,29	2,06	2,10	2,50	2,51	1,09	1,04	1,17	1,21
1	3,23	3,24	2,28	2,54	2,89	2,91	3,27	3,21	1,21	1,32	1,28	1,35
2	3,62	3,70	2,91	3,30	3,09	3,18	3,65	3,67	1,57	1,69	1,72	1,79

cd. tablicy 5

Cechy ankietowanych	Wżywienie		Wyposażenie w odzież i obuwie		Wyposażenie mieszkania		Warunki mieszkaniowe		Wypoczynek urlopowy		Potrzeby kulturalne	
	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006
Dochód na 1 osobę: do 200,00 PLN	2,54	2,56	1,51	1,79	2,26	2,38	2,69	2,71	1,01	1,01	1,02	1,05
201,00 – 400,00 PLN	2,58	2,61	1,68	2,01	2,30	2,41	2,70	2,91	1,03	1,04	1,14	1,17
401,00 – 600,00 PLN	3,12	3,21	2,28	2,76	2,48	2,51	3,40	3,10	1,05	1,07	1,16	1,18
601,00 – 800,00 PLN	3,63	3,76	3,01	3,37	2,83	2,86	3,51	3,53	1,07	1,10	1,21	1,25
801,00 – 1000,00 PLN	3,97	3,98	3,20	3,69	3,26	3,29	3,81	3,84	1,55	1,82	2,04	2,05
powyżej 1000,00 PLN	3,98	3,97	3,94	3,96	3,61	3,65	3,99	3,96	2,32	2,40	2,15	2,44
brak dochodu	1,25	1,26	1,18	1,39	2,02	2,01	1,88	1,86	1,01	1,01	1,01	1,01
Okres pozostawania bez pracy:												
1 – 3 miesiące	3,74	3,76	2,89	3,13	3,07	3,16	3,32	3,30	1,51	1,65	1,71	1,79
4 – 6 miesięcy	3,36	3,38	2,53	2,99	2,75	2,94	3,26	3,27	1,39	1,50	1,50	1,58
7 – 9 miesięcy	2,86	2,92	2,19	2,74	2,37	2,54	3,04	3,05	1,28	1,30	1,32	1,39
10 – 12 miesięcy	2,73	2,89	2,29	2,51	3,04	3,12	3,18	3,17	1,17	1,16	1,28	1,30
13 miesięcy i więcej	2,36	2,30	2,10	2,18	2,17	1,89	2,90	2,86	1,10	1,14	1,14	1,19
Osoby pobierające zasiłek	3,16	3,25	2,68	2,82	2,81	2,98	3,34	3,32	1,31	1,39	1,47	1,54
Osoby nie pobierające zasiłku	2,86	2,85	2,12	2,60	2,55	2,48	2,94	2,94	1,27	1,31	1,31	1,36
Liczba osób pobierających zasiłek: tylko ankietowany	3,32	3,40	3,01	3,24	3,15	3,26	3,42	3,45	1,46	1,57	1,71	1,78
więcej członków rodziny	2,70	2,70	1,79	2,18	2,21	2,20	2,86	2,81	1,12	1,13	1,07	1,12
Miejsce zamieszkania:												
Warszawa	3,49	3,53	2,65	2,94	2,95	3,01	3,78	3,62	1,63	1,70	1,78	1,90
Żyrardów	3,15	3,19	2,36	2,69	2,74	2,91	3,41	3,51	1,31	1,48	1,58	1,67
Płock	2,71	2,68	2,30	2,56	2,72	2,82	2,86	2,87	1,17	1,21	1,23	1,26
Radom	2,76	2,90	2,31	2,64	2,48	2,27	2,73	2,68	1,15	1,19	1,19	1,24
Ostrołęka	2,94	2,95	2,38	2,74	2,51	2,64	2,92	2,97	1,04	1,17	1,17	1,18

Uwaga: Zastosowano pięciostopniową skalę ocen stopnia zaspokojenia wszystkich rodzajów potrzeb: 5 – bardzo dobra, 4 – dobra, 3 – dostateczna, 2 – zła, 1 – bardzo zła.

Źródło: badania własne

Znacznie niższe wskaźniki oceny zaspokojenia potrzeb uzyskano z badanych gospodarstw domowych, w których wszystkie osoby zdolne do pracy były bezrobotnymi. Jest to oczywiste z punktu widzenia ich dochodów w stosunku do tych rodzin, gdzie oprócz osoby bezrobotnej inni członkowie uzyskiwali dochody z tytułu pracy zawodowej. W gospodarstwach z dwiema osobami pracującymi zawodowo, wskaźnik oceny zaspokojenia potrzeb podstawowych kształtował się na poziomie 2,76 w 2000 r. i 2,89 w 2006 r., zaś w odniesieniu do potrzeb żywnościowych kształtował się na poziomie, odpowiednio: 3,62 w 2000 r. i 3,70 w 2006 r. W przypadku rodzin z jedną osobą pracującą, wskaźnik oceny był niższy i wyniósł odpowiednio: 2,36 i 3,23 w 2000 r. oraz 2,43 i 3,24 w 2006 r.

Z kolei, biorąc pod uwagę wykształcenie badanej osoby bezrobotnej, można zauważyć przy ocenie poziomu zaspokojenia wszystkich rodzajów potrzeb, tendencję wzrostową wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia. W analizowanym okresie najwyższe oceny wystawiły osoby legitymujące się wykształceniem wyższym i policealnym, najniższe zaś – z wykształceniem podstawowym.

Podobną sytuację można zaobserwować również w przypadku dochodów netto na 1 osobę w gospodarstwie domowym. Im wyższy dochód, tym lepsza była również ocena stopnia zaspokajanej potrzeby. Gospodarstwa domowe o bardzo niskich dochodach (do 200,00 PLN na 1 osobę) i też takie, które nie posiadały stałego dochodu w ogóle, charakteryzowały się bardzo niskimi ocenami. A zatem można stwierdzić, że granica tragicznego poziomu zaspokojania potrzeb rozciąga się na rodziny bezrobotnych, w których miesięczny dochód nie przekraczał 200,00 PLN na osobę.

Osoby pobierające zasiłek, co jest rzeczą oczywistą, również wyżej oceniały poziom zaspokojenia podstawowych potrzeb rodziny niż te, które prawo do zasiłku już utraciły. Najmniejszymi wskaźnikami charakteryzowały się gospodarstwa domowe osób pozostających bez zasiłku ponad 13 miesięcy.

W rodzinach, w których były jeszcze inne osoby bezrobotne poza ankietowanym, wskaźniki zaspokojenia potrzeb były również niższe w stosunku do tych gospodarstw, w których osobą bezrobotną był wyłącznie ankietowany bezrobotny.

Porównanie wyników badań przeprowadzonych w 2000 r. i 2006 r. wskazuje, że poziom zaspokojenia wszystkich grup potrzeb (z wyjątkiem potrzeb związanych z warunkami mieszkania) uległ w opinii ankietowanych bezrobotnych nieznacznej poprawie. O ile średni stan zaspokojenia wyniósł w 2000 r. – 2,32 punktu, to w 2006 r. wzrósł w pięciopunktowej skali zaledwie o 0,08 punktu i w konsekwencji osiągnął poziom 2,40 punktu.

Szczególnie istotne odczucie wzrostu poziomu zaspokojenia potrzeb dotyczyło wyposażenia w odzież i obuwie (+0,31 punktu), potrzeb wypoczynku oraz rozrywek kulturalnych (+ 0,06 punktu), a także wyposażenia w dobra trwałego użytku (+0,05 punktu). Minimalny spadek poziomu zaspokojenia potrzeb odnosi się wyłącznie do warunków mieszkaniowych (-0,01).

Porównanie wskaźników zaspokojenia potrzeb w analizowanych latach prowadzi do kolejnego dosyć istotnego wniosku, z którego wynika, że w miarę

polepszania się warunków życia i w związku z tym, ze zwiększeniem się subiektywnego stopnia zaspokajania potrzeb – zmniejsza się rozpiętość pomiędzy potrzebami najlepiej i najgorzej zaspokajanymi w obrębie danej hierarchii. Różnica ta wyniosła 1,85 punktu w 2000 r. i zmniejszyła się do 1,81 punktu w 2006 r. W konsekwencji sytuacja ta prowadzi do zmniejszenia zróżnicowania „profilu” potrzeb. Należy w tym miejscu podkreślić, że nie jest to zjawisko przypadkowe, gdyż zostało ono potwierdzone analizą stopnia zaspokojenia potrzeb w różnych grupach zamożności. Okazało się bowiem, że im niższy poziom zamożności, tym większe występują rozpiętości w poziomie zaspokojenia potrzeb (w gospodarstwach o najniższej zamożności do 200,00 PLN na 1 osobę – 1,68 w 2000 r. i 1,70 w 2006 r. i najzamożniejszych, dysponujących dochodem miesięcznym powyżej 1000,00 PLN na 1 osobę – 1,66 w 2000 r. i 1,58 w 2006 r.) i odwrotnie – im wyższe dochody, tym „profil” potrzeb jest bardziej spłaszczony. Jest to potwierdzeniem działania w praktyce, dobrze znanego w teorii ekonomii tzw. *prawa wyrównywania się użyteczności marginalnych*, zwanego również *drugim prawem Gossena*, które dotyczy zachowania się konsumentów w procesie zaspokajania różnego rodzaju potrzeb konsumpcyjnych [Zalega, 2007b, s. 94].

Podsumowanie i wnioski

Z przeprowadzonych analiz można wyciągnąć następujące wnioski:

- ukształtowana hierarchia potrzeb konsumpcyjnych ustalona według ich ważności jest nieznacznie zróżnicowana w poszczególnych typach gospodarstw domowych dotkniętych bezrobociem i charakteryzuje się małą zmiennością i plastycznością,
- w analizowanym okresie można zaobserwować rosnącą rolę potrzeb uważanych powszechnie za potrzeby wyższego rzędu. W 2006 r. w stosunku do 2000 r., wydatki na potrzeby kulturalne wzrosły w ankietowanych rodzinach o 32,4%, zaś potrzeby w zakresie wypoczynku i turystyki o niecałe 6%. Z przeprowadzonej analizy wynika, że potrzeby w zakresie wypoczynku oraz potrzeby kulturalne odgrywają większą rolę głównie w gospodarstwach najmłodszych, o wysokich dochodach, w których ankietowany określił siebie jako głowę rodziny oraz posiadał wykształcenie policealne lub wyższe. W gospodarstwach starszych, mniej zamożnych na plan pierwszy wysuwają się potrzeby wiscerogenne, związane z biologiczną egzystencją człowieka i niezbędne do zaspokojenia w danej chwili,
- oceny poziomu zaspokojenia potrzeb badanych gospodarstw domowych z osobą bezrobotną skłaniają do stwierdzenia, że kształtowały się one na bardzo niskim poziomie, szczególnie w odniesieniu do potrzeb związanych z wypoczynkiem i kulturą. Również potrzeby egzystencjalne w tym, wyżywienie rodzin bezrobotnych, były zaspokajane w wielu badanych gospodarstwach domowych w niewielkim stopniu.

Bibliografia

- Gajewski S., [1987], *Hierarchia i intensywność potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych (determinanty, zróżnicowanie i mechanizmy rozwoju)*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Keys A., [1960], *The Biology of Human Starvation*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Zalega T., [2007a], *Potrzeby ludzkie i ich hierarchizacja a współczesne koncepcje konsumpcji*, Problemy Zarządzania nr 3 (17), Wydawnictwo Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- Zalega T., [2007b], *Konsumpcja – podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- Zalega T., [2008a], *Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Zalega T., [2008b], *Potrzeby konsumpcyjne i ich hierarchizacja w gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi*, [w]: Z. Kędzior, G. Maciejewski (red.), *Zachowania konsumentów – stagnacja czy zmiana?*, CBIe AE w Katowicach, Katowice.

THE HIERARCHY OF CONSUMER NEEDS IN HOUSEHOLDS AFFECTED BY UNEMPLOYMENT

Summary

The paper deals with the problem of households affected by unemployment and examines the hierarchy of consumer needs in such families. The research covers several groups of consumer needs, including food, clothing, household supplies, housing, vacations and cultural needs.

Empirical material analyzed in the paper comes from surveys carried out in 2000 and 2006 among households in the central Polish province of Mazovia.

The article analyzes the hierarchy of needs according to the level at which they are met. In the process, the author considers selected socio-demographic factors such as sex, age, education, number of family members, per capita income, place of residence, and how long the unemployed person has been out of work.

The analysis shows that many of the surveyed households do not satisfy their basic consumer needs, while the hierarchy of these needs is relatively inflexible and impervious to change.

Keywords: households, consumer needs, household budget, per capita income, unemployment